

BEKE MIHÁLY ANDRÁS

Másnaposan, közép-európai télben

Közép-Európa?!... Sok szó esik róla a híradásokban. De tudjuk-e, hogy valójában miről is van szó? Már magának Európának a földrajzi, történelmi vagy politikai definíciója sem igazán egyszerű. Hát még Kelet-Európáé! Eltekintve a szovjet időkben egyértelmű Kelet–Nyugat distinkciótól, minden európai nép, nem kevés arroganciával, kelet-európaiaknak tekinti a tőle keletebbre élőket: a franciák a németeket, a németek a lengyeleket, a lengyelek az ukránokat, a magyarok a románokat... No, de hol is van Közép-Európa? Akadt, aki a Baltikumot és a délkelet-európai országokat is idesorolta, mások szerint az Északi foktól Szcíliaig, vagy éppenséggel az Atlanti-óceántól a Fekete-tengerig nyúló térségben képzelték el, akadt, aki a Benelux államokat, Németországot, Svájcot és Ausztriát is Közép-Európához sorolta; Hugh Seton-Watson pedig az 1980-as években Romániát is Közép-Európához tartozónak vélte. Péter László szerint Közép-Európa „helyének kijelölését inkább a térképész nemzeti hovatartozása határozza meg, mintsem a földrajzi elvek” (*Közép-Európa visszavetítése a múltba*). Közép-Európában pedig akad térképész, bőven...

Bevallom, én magam nem tudom, mi az, hogy Közép-Európa. Sokkal inkább tudom azt, hogy mi *nem* az. Nem Provence vagy Toszkána elegáns varázsa, a svájci hegyek fényes nyugalma, Katalónia önfeledt szilajsága, a skót felföld fölényes hűvössége. A szkípetárok vadsága, a szerbek csevapcsicsája, a románok hórája sem igazán az. Kicsit műveltebben: ott ér véget Közép-Európa, ahol a gótika, a brassói Fekete templomnál. Vagy másképp: ott, ahol a hagymakupolás templomok, az ortodoxia kezdődik. Kicsit vulgárisan: ahol véget ér az angol vécé. Közép-Európa sokkal inkább azonos azzal a jazz-zenével, amelyet mi, magyarok Lengyelországban hallgattunk, míg lengyel barátaink a *Gyöngyhajú lányt* duruzsolták a fülünkbe; vagy a varsói gyorssal, amelyen cseh lányokkal Hrabalról beszélgettünk. Sokkal inkább azonos a magyar '56-tal, a cseh '68-cal és a lengyel '80-nal, amelyekből lett egy közös 1989. Tőlünk keletebbre már csak puccsra futotta, igaz, némi magyar forradalmi mellékizzel fűszerezve.

Szent Ágoston szavaival elmondhatom: ha nem kérdik, tudom, mi az, de ha kérdik, nem tudom... „Egy közép-európainak nem kell, másnak pedig nem lehet elmagyarázni, hogy mi Közép-Európa” – mondta Dr. Emil Brix, az Osztrák Kulturális Intézet hajdani igazgatója 1998-ban. Jaques Rubnik azt írta (*The other Europe*), hogy Közép-Európa manapság „inkább lelkiállapot, mint tudományos fogalom.” A népek igazi olvasztótégelye talán nem is Amerika, hanem inkább Közép-Európa. Talán, mert méreteiben is kisebb a tégely, a népek jobban összezsúfolódtak, és így nehezebben viselik el egymás illatát. Ez a régió maga az identitászavar, a problémás öndefiniálások lelkiállapota. Ahol magyar lehet az osztrák Pöltenberg, és igazából nem magyar egy Szálasi. Valóban úgy fest, hogy nekünk, magyaroknak Mohácsig az erkölcsünk alakította történelmünket, utána a történelem formálta erkölcsünket. De vajon ez csak ránk, magyarokra lenne érvényes? Csak mi lennénk kompromisszumország? Vagy egész Közép-Európa egy komprégió, amely folyton Nyugatra tartana, de állandóan visszataszítják és -húzzák Keletre? Milan Kundera azt írta még 1983-ban (*Közép-Európa tragédiája*), hogy a közép-európai országok „kultúrájukban nyugatiak maradtak, politikai rendszerük a Kelethez tartozik”. Közép-Európa ma már testestül-lelkestül Nyugathoz tartozik, de igazából visszakiváncozik Keletre: emlékei és nosztalgiája, indulatai és ízlése Kelet felé húzza. Lacímkarttyája szerint Nyugaton lakik, de Keleten él. Vagy legalábbis valahol *között*: az égtájak között, kultúrák és lelkiállapotok között. Egy nem is létező (szellemi) kontinensen. Amelyet Nyugaton Keletnek, Keleten Nyugatnak látnak. Nem csoda, hogy történelmi létállapotunk a szédülés. Hrabal szerint, aki Közép-Európában él, annak nem érdemes kijózanodnia. Sokan egyetértettek vele, tevőlegesen is. Közös közép-európai (értelmiségi) lételemünk a kijózanodástól való félelem.

Úgy fest, Közép-Európa a szívükkel látó írók szerint létezik, a racionálisan ítélkező történészek ténymegállapítása szerint pedig valójában soha nem is létezett. Borbándi Gyula magyar író úgy vélekedett, hogy „Közép-Európa az egyik legnemesebb magyar politikai eszme”, míg Hanák Péter magyar történész 1988-ban úgy emlegette Közép-Európát, mint „egy régiót, amely vagy eltűnt, vagy sohasem létezett”. Az ellentmondás Timothy Garton Ash szavaival oldható fel: Közép-Európa „nem olyan térség, mint mondjuk Közép-Amerika, amelynek határai a térképen szépen

berajzolhatók. Közép-Európa szellemi, lelki birodalom.” Péter László ezt így fogalmazza meg: „»Közép-Európa« mint eszme (s nem csupán mint bizonyos országokra kiterjedő gyűjtőnév) mindig preskriptív értelmű volt; valami olyasmire utal, ami még megteremtésre vár. Valahányszor ez az eszme felbukkant, »Közép-Európa« magába foglalta egy bizonyos állapot – az éppen fennálló európai helyzet – elutasítását, és összekapcsolódott egy új európai rend megteremtésének képzetével.” Ilyenformán Közép-Európa nem egy földrajzi vagy politikai fogalom, hanem sokkal inkább „egy szellemi realitás”, vélekedik Péter. Válságos helyzetekben kitalált megváltó koncepció. Mi, magyarok jól ismerjük az ilyen „szellemi realitásokat”, az olyanokat, mint a Duna-menti konföderáció, vagy akár az erdélyi „transzilvanizmus” eszméje. Sosem volt, hón vágyott „realitások”!

A *Mitteuropa* a frankfurti parlament folyosóin született meg mint az 1848-as forradalmak utáni helyzetet megoldani hivatott egyik alternatíva. Aztán az Osztrák Birodalom megerősödésével ellenzéki alternatívaként a Duna-menti népek konföderációjának eszméjében testesült meg. Az első világháború elején Friedrich Naumann *Mitteuropa* című könyvében (1915) bukkant fel ismét a Német Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia összeforrasztását szolgáló stratégiai elképzelésként. A központi hatalmak veresége véget vetett ezeknek az álmoknak, bár a világháborúk között, a Németország és Oroszország közti hatalmi vákuumban föl-fölbukkantak újabb közép-európai koncepciók. Ekkoriban a régióban inkább az erőteljes nemzeti rivalizálás volt jellemző, a „közép-európai” és „kelet-európai” jelzők használatában volt annyi következetesség, hogy mindenki a saját nemzetére szívesebben alkalmazta az előbit, hiszen a felvilágosodás óta mindig is becsebb volt Nyugat szomszédjának lenni, konstataulta Péter László. A Nyugat a civilizáció és a modernizáció, a Kelet pedig az elmaradottság szinonimájává vált. Később, a második világháború után ez az azonosítás hangsúlyozottabbá vált, amikor Európa egyértelmű kettéosztása hosszú időre ad acta tette a közép-európai gondolatot, legalábbis hivatalosan. Nyugat a demokrácia, a Kelet pedig a despotizmus jelentéstartalmával gazdagodott. Vagy pedig éppen fordítva – világnézet függvényében. Különösen a Birodalom nyugati peremvidékén, azaz a mai közfelfogás szerinti Közép-Európa országaiban, ahol ’56, ’68 és ’80 megerősítette az ellenzék által pajzsként és zászlóként ma-

gasba emelt Közép-Európa-eszményt. A magyar, a cseh(szlovák) és a lengyel ellenzék közös hangra, közös eszményre talált Közép-Európában, amely – közös álláspontjuk szerint – sosem tartozott Kelethez, hanem mindig is – a prosperáló demokráciával azonosított – Nyugat része volt. Ezen országok társadalmait annyira áthatotta ez a közös gyökerű szemlélet, hogy ez a civil szféra sok szintjén megerősítette e társadalmak egymás közti kapcsolatait, olykor együttműködését. Ilyenformán – nem hivatalosan – ébren tartotta a közép-európaiság eszméjét is. A szovjet Birodalom válsága, majd bukása, közelebbről a kommunista rezsim összeomlása a csatlósállamokban, Németország egységesítése és a keleti blokk felbomlása hangsúlyosan előtérbe emelte ezt az eszmét. Csakhogy amennyire lehetővé vált a régió országainak szorosabb együttműködése, ugyanannyira csökkent – az Európai Unió bővületében – ennek az együttműködésnek a vonzereje. A kommunizmus bukását követően a visegrádi országok informális csoportjának megteremtésével egy pozitív hagyományt élesztett fel a rendszerváltó magyar kormányzat: az első visegrádi „politikai csúcstalálkozóra” 1335 novemberében került sor Visegrádon: Anjou Károly meghívására Luxemburgi János cseh király, fia és örököse, Károly morva őrgróf, III. (Nagy) Kázmér lengyel király, I. Rudolf szász és III. Boleszló sziléziai herceg, a német lovagrend képviselői vitatták meg az akkor időszerű gondokat. Csakhogy a régió országainak uniós integrációját követően az együttműködés látványosan lanyhult. A közép-európai eszmét mindig valamilyen nagy horderejű történelmi válság tüzte napirendre. Most az európai válság fordította ismét egymás felé a figyelmünket.

Komolyabb válságról van szó, mint be mernénk magunknak vallani. Nem pusztán egy – mégoly súlyos – pénzügyi vagy gazdasági válságról. Sokkal többről: Európa elrablásáról. A föníciai királylány megbecstelenítéséről. Az európai civilizáció válságáról. Az alapértékeiben, a családjában, hitében, nemzeti és immár nemi mivoltában is végtelenül elbizonytalanított európai ember válságáról. Egy nevetségesen kegyetlen válságról: a svédországi óvodákban a fiúk számára is kötelező „szoknya-napokról”, a nemüket „még nem eldöntött” gyerekek elkülönített öltözőjéről, a kocsmává alakított angol és ír templomokról, a kereszt ellen indított brüsszeli offenzíváról – a libertinus egyéni szabadságjogok új vallásáról. Mindehhez párosul a demokratikus politikai gyakorlat

reménytelennek látszó válsága; a hatalmi ágak összefonódása, a politikai játéktérbe kívülről érkező ellen-erők: a sör-, kalóz- és „színész-pártok” előretörése; a politikai felelősök felelőtlensége és büntetlensége okozta morális válság. Száz éve kezdődött el, és mára már mind a politikában, mind a kultúrában kiteljesedett a tömegek Ortega által előrejelzett lázadása. Ennek tünete, hogy – amint azt Huxley már 1959-ben észrevette – a kultúrát fölváltotta az elkerülhetetlenül lefelé nivelláló, a közönség vágyott növelésével fordított arányosan a közös ingerküszöböt folyamatosan csökkentő szórakozás és a szórakoztatás: a giccs és az erő kultusza. A tömeg zaja!

Kinek tetszik, kinek nem, az Európai Uniót a kereszténység eszmeiségéből fogant és immár több mint száz éves múltra visszatekintő kereszténydemokrácia teremtette meg, amely komoly sikereket ért el a második világháború utáni Európában a demokrácia és a piacgazdaság megszilárdításában. A keresztény eszmeiséget erősítette a kommunista kihívás: Európa keleti részének szovjet megszállása és a totalitárius rezsimek uralma erkölcsi és intellektuális kihívást jelentett Európa nyugati felének, világos és egyértelmű válaszokat kívánt meg tőle a lényeges morális és egzisztenciális kérdésekben. A nyugatiak a Szovjetunió ellenében, tehát miatta lettek európaiak – jegyezte meg Alain Minc az *Új középkor* című, minap magyarul is megjelent könyvében. A kommunizmus bukása paradoxális helyzetet eredményezett: megszűnt az intellektuális kényszer és a morális kihívás, elhomályosultak az alapértékek, felmorzsolódtak az eszmények. Mindezt tetézte a globalizmus mindent elsöprő lökéshulláma, a technológia uralmának kiteljesedése és a médiumok, különösképpen a fogyasztói társadalom kulturális kódjait közvetítő televízió. Nem lehet véletlen, hogy egyre többen, az orosz Bergyajev, az olasz Umberto Eco, a francia Alain Minc, sőt Huxley már 1959-ben korunkat új középkorként emlegetik. Eco már a hetvenes években kimutatja az új középkor kulturális jegyeit, amely szerinte politikai értelemben a kilencvenes években teljesedett ki. Alain Minc a kommunizmus bukása után dezintegrálódó európai társadalmakban fedezi fel az új középkor szétfeszítő zűrzavarát. Ortega más szavakkal ugyan, de már száz éve megjósolta a tömegek totális uralmát. A Szovjetunió bukásával a posztkommunista világ szervező alapelvének, koherenciájának hiányában beköszöntött új középkor, a hajdanihoz hasonló, központ nélküli, ingatag, kaotikus világ, amelyben

felszívódnak a rend hagyományos struktúrái, és amelyben domináns tényezőkké válnak a központi államhatalom ellenőrzése alól kicsúszó „szürke zónák”. Gondoljunk csak Európa nagyvárosainak, vagy éppenséggel „fővárosának”, Brüsszelnek a karhatalom által is nehezen megközelíthető negyedeire. Gondoljunk csak a franciaországi hivatalosan kijelölt több száz „érzékeny zónára”, ahová csak rohamrendőrség meri betenni a lábát. Az új középkor maga a rendezetlenség, a káosz. A zaj. A szellem jégkorszaka.

Saját bőrünkön kezdjük tapasztalni azt a rémálmot, amelyről eddig csak a történelemkönyvekben olvastunk: egy civilizáció hanyatlását, bukását. Nem tudjuk, mert senki sem tudhatja, hogy a jelenlegi válság már a vég kezdete-e, a *Szentírás*, János apostol jövődöléseinek beteljesülése, a kereszténység vége? Vagy netán valami újnak a kezdete? Annak a szülési fájdalommal?

Ezt az új középkort részben mi magunk, európaiak készítettük elő. Nem maradt kapaszkodónk, feladtuk Istent, akivel gyakran perlekedtünk ugyan, de még perlekedésünkben is irányt szabott az életünknek. A Tízparancsolat azok számára is viszonyítási pont volt, akik nem tartották be. Az új középkor globális és lokális kihívásait (klimatikus katasztrófák; élelem-, víz-, és energiaválság; demográfiai vészhelyzet: ázsiai és afrikai menekültek inváziója; az integrálódni nem óhajtó iszlám dominanciára törése; az őshonosként is párhuzamos társadalomban élő cigányság problémája; a Kelet felé billenő geopolitikai egyensúly) tetézi a javában dúló harmadik – ezúttal gazdasági – világháború, amelynek közép-európai mellékhadszínterein az euró-nagyhatalmak gazdasági újgyarmatosítással igyekeznek kompenzálni világháborús veszteségeiket. A tőke pimasz koncentrációja felborította a világ instabil, mert munkávaltermékkel alig fedezett pénzvilágának egyensúlyát. Rohanunk a forradalomba! Tüntetések Spanyolországban: minden negyedik spanyol munkanélküli. Tüntetések Görögországban: megalégték, hogy a közös valuta révén, a periféria-államok kárára a német birodalom megháromszorozta kivitelét és bevételét. Tüntetések a Wall Streeten: tiltakozás a globális pénzvilág egyre arrogánsabb diktatúrája ellen. Az alapító atyákat megcsúfoló módon kialakult egy Brüsszel–IMF-tengely, egy Molotov–Rippentrop illatú szövetség az európai kisállamokkal szemben. Csoda-e, hogy Európában a nemzeti érdekek egyébként jogos védelmét mind többen már csak egyre szélsőségesebb

eszközökkel látják biztosíthatónak? Hogy Európa – jobbra vagy balra, egyre megy – a radikalizmus irányába menetel? Élén Hollandiával, Belgiummal, Görögországgal, Szlovákiával, Franciaországgal. Moszkva is irányt váltott: a modernizáció útjáról áttért a nemzeti érdekek védelmének útjára. Félő, hogy a kényelmesen mindig elkésző Európa előbb a radikálisok, majd a szélsőségesek legitimálásával válaszol az „idegenek” problémáira.

A fogyasztói társadalom kulturális kódjait közvetítő médiumok erőteljesen ostromolják a szabad akaratunkat. A rendszerváltással járó helyi értékválság és a vele párosuló, azt súlyosbító globális értékválság alapintézményeinket sújtja: leginkább a családot, és ezen keresztül a társadalmi szolidaritás normáit és kódjait, amelyeket leginkább éppen a családban sajátíthatunk el. Így veszélybe került egy alapvetően európai, kereszténydemokrata cél: a szolidáris társadalom megteremtése. Márpedig II. János Pál pápa 1990-ben Prágában arra figyelmeztetett, hogy az európai egység megteremtésének folyamata nem pusztán politikai és gazdasági esemény, és nem is lehet az, hiszen mély kulturális, szellemi és erkölcsi dimenziói vannak. Ebben az összefüggésben érthető igazán, miért mondta Leo Tindemans hajdani miniszterelnök, egy időben az Európai Néppárt európai parlamenti csoportjának elnöke, hogy mára a nagy politi-

kai kihívások immár egyben morális kihívásokká is váltak. Sokszor emlegetjük Robert Schuman szavait: „Európa vagy keresztény lesz, vagy nem lesz többé Európa”.

A közép-európai nemzetek nem az európai szabadsághoz és a jóléthez, hanem valójában az európai válsághoz csatlakoztak. Váratlanul szembesültek Európa nyugati felének mindent eluráló újkori materializmusával, a keresztény fogantatású értékek relativizálódásával. A relativizmus diktatúrájával. Közép-Európa akkor ébredt fel lázalmából, amikor a Nyugatot éppen leverte lábáról a láz és a morális válság. Lehet, hogy a közép-európai népek tisztábbnak megmaradt ítélőképessége, morális erő tartaléka alkalmasak a nyugati politikák kiigazítására, a morális válsággal való szembenézésre? Lehet, hogy most Kelet tehet ajánlatokat, és Nyugat dolga lenne, hogy figyelmesen meghallgassa azokat? Mindez nem egy elfogult közép-európai értelmiség képzelgése, hanem Leo Tindemans véleménye. Igaz, ő ezt régen, még 1992-ben mondta, Varsóban. Ki tudja, negyed század és az európai békeévek elteltével a közép-európai társadalmak megőrizték-e az – éppen megkészségükből adódó – kitörési esélyüket az európai válságból? A józanodásra. Pedig lehet, hogy ez nem csupán Közép-Európa, hanem talán egész Európa utolsó esélye.

BAK RITA

Számtan gyerekeknek és felnőtteknek

*Egy kettő ötharmad
tigris hull vér alvad
öt hat hét kétszerkét
virrasztó ébrenlét*

*nyolc három kettőszáz
füllentő élvhajhász
kétezred ötvenhét
rézréten hőscincér*

Alföldi életkép 1916-ból

*Búsuló juhász erdőmezőben
Vak tehén sűrű dér-jégesőben
Védőangyalod halálmenetben
Fekete fotó ezüstkeretben
Kakukkos óra belső szobában
Oldalra fordulás baldachinos ágyban
Embrió életek távlattalanságban
Végtelen vasszögek koporsóágyban.*

Erdő

*Hallgatag vadon.
Fekete seregélyek
ülnek ágaimon.*